

JOAN ARMANGUÉ - ANDREU BOSCH

LA *FONOLOGIA* ALGUERESA DE JOAN DE GIORGIO VITELLI

Introducció

Tot i que, a l'Alguer, la figura de Joan De Giorgio Vitelli és popularment prou coneguda i que fins i tot la *Gran Enciclopèdia Catalana*, on el seu nom és justament recollit, recorda que «escriví estudis sobre el folklore i el dialecte alguerès»¹, el cert és que la seva obra de caràcter filològic mai no havia transcendit fins ara. És per aquest motiu que ens sembla que pot ser útil tant per a la població algueresa interessada com per a l'estudiós especialitzat la difusió de la seva *Fonologia*², fins ara inèdita, que introduïm i anotem tot situant-la en el seu context i destacant els aspectes que la relacionen amb els principals estudis sobre la variant algueresa del català. Per a això ens ha semblat oportú de proposar, en primer lloc, un breu esbós bio-bibliogràfic de l'autor, on destacarem fonamentalment el lloc que ocupa la seva obra, tant literària com filològica, dins el panorama de la catalanística algueresa de principis de segle. Tot seguit, una sistemàtica comparació entre la metodologia i els objectius de la seva *Fonologia* i els de la gramàtica de J. Nonell, que l'estudiós alguerès va seguir fidelment, assajarà d'establir el grau d'originalitat assolit pel nostre autor.

Finalment, l'edició de la *Fonologia* de De Giorgio Vitelli (a càrrec de Joan Armangué), una bibliografia de les obres citades i les notes relatives al text (a càrrec d'Andreu Bosch) clouran el present estudi.

JOAN DE GIORGIO VITELLI I LA CATALANÍSTICA A L'ALGUER

1.- L'autor

La primera referència coneguda a l'activitat intel·lectual de De Giorgio Vitelli³ (1870-1916) ens la procura Eduard Toda, quan descriu la situació de la catalanística a l'Alguer durant els darrers anys del segle XIX:

-Y toquem ja als darrers días de nostra època, en que comensa á iniciarse

per allà lo renaixement de las lletres catalanas. En mon primer viatge al Alguer [1887], vaig trobar molta ajuda en un jovenet fill de la terra, á qui per primera volta s'obrián los ulls de estranyesa al veure que un foraster pogués interessar-se per sa desvalguda ciutat. Joan Jordi Vitelli y Simó, conta escassament divuyt anys y está seguint los estudis superior [sic] en la ciutat de Sàsser: en Setembre de 1887 fou mon col·laborador en l'estudi dels arxius algueresos, en Abril de 1888 era un nou iniciat que tímidament trucava á las portas del Pamás catalá» (TODA 1903, 222).

Després de publicar les poesies «A la Verge» i «Íntima», degudes al jove autor, Toda conclou:

«Jordi Vitelli es un dels nostres: si escriu, ho farà com nosaltres, y á ell cabrá la gloria de haver aixecat eixa rica y hermosa llengua catalana, que per lo Alguer s'havía convertit en destrossat dialecte» (TODA 1903, 223).

Abans de la fi del segle, quan tot just comptava vint-i-dos anys, De Giorgio ja havia enllestit el seu primer estudi, de caràcter erudit, sobre un interessant aspecte de la cultura popular algueresa: *La rivalità fra Sassari e Alghero e la sua leggenda*⁴.

Sensible a l'impuls amb què Eduard Toda havia desvetllat el sentiment catalanista a la ciutat i seguint l'exemple de Josep Frank, De Giorgio Vitelli va col·laborar intensament amb les associacions fundades a l'Alguer per aquell il·lustre mestre: l'«Agrupació Catalanista» i «La Palmavera». Ara bé, motius de caràcter professional l'obligaren a allunyar-se físicament d'aquest moviment de represa cultural: un cop llicenciat en Jurisprudència per la Universitat de Sàsser, De Giorgio Vitelli va haver de traslladar-se a Roma, on el trobem encara el 1904, tal i com J. Pais informa R. Serra el 9 de juny d'aquest any⁵. Efectivament, quan Pais tramet al seu amic la llista dels escriptors catalans de l'Alguer, no oblida

Joan Jordi Vitelli y Simó, emplehat al ministeri a Roma actualment, [que] ha escrit: «A la Verge», «Íntima», «Cansò de primavera» y moltes altres».

És així com De Giorgio Vitelli s'anava fent conèixer, a poc a poc, també a l'estranger, seguint d'aquesta manera les passes dels membres de «La Palmavera», que havien renovat als països de parla catalana l'interès envers el fenomen alguerès. El 1908, efectivament, el seu nom apareix entre els dels poetes algueresos presents a la breu antologia que J. Delpont publicà a Perpinyà, *Les catalans de l'Alguer* (DELPONT 1908, 6)⁶. Formen l'antologia poesies de J. Pais, A. Adami, E. Herrero de S. Julià (pseudònim de Carne Dore) i A. Ciuffo, a les quals cal afegir

la de De Giorgio Vitelli, «A cau d'orella». A més d'aquests textos, cal tenir en compte la referència que clou la presentació de l'antòleg: «Il convient de mentionner, à côté de ces poètes, le professeur Joan Palomba, auteur d'une [sic] *Gramatica*, et le professeur Venanzio Todesco ("si bé que no sigui català, ni algarés, ma vecia" [sic, per «venecià»], dit-il)» (DELPONT 1908, 6). De J. Palomba i del professor V. Todesco haurem de tornar a parlar ben aviat.

2.- Els estudis de lingüística a l'Alguer abans del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana

Per a comprendre bé el lloc que la *Fonologia* de De Giorgio Vitelli ocupa dins la catalanística algueresa ens convindrà tornar enrere i recordar com havia començat a Itàlia l'estudi sistemàtic del dialecte alguerès i quines foren les seves conseqüències immediates. Els primers assaigs científics sobre la variant catalana de l'Alguer corresponen a G. Morosi (MOROSI 1886) i P.E. Guarnerio (GUARNERIO 1886), publicats tots dos l'any 1886. De Giorgio Vitelli recordarà aquests estudis a la seva *Fonologia*, tot justificant el recurs que s'hi fa als «signes convencionals» de la transcripció fonètica a l'hora d'oferir als especialistes nous materials de tipus dialectològic. Ara bé, aquests treballs no eren prou per a satisfer dues necessitats que els intel·lectuals algueresos consideraven molt més urgents: calia procurar al ciutadà una gramàtica que li permetés de recuperar la pròpia llengua -un compendi divulgatiu i pràctic, per tant-⁷; i, alhora, convenia furnir els estudiosos catalans d'una gramàtica descriptiva que, malgrat tot, no s'allunyés excessivament de la normativa per a la qual es treballava llavors als Països Catalans⁸.

La persona més adequada per a dur a terme aquest estudi a l'Alguer semblava Joan Pais. Una sèrie de retalls de la seva correspondència amb R. Serra ens il·lustrarà de manera molt oportuna quina era la situació dels estudis lingüístics a l'Alguer entre els anys 1901 i 1906:

«Primé -escriu el 25 de novembre de 1901- ja hi havia a l'Algué' [sic] calqui hu que sa'n interessava un poch del nostru dialeto; ma ningú però ha pogut ascriura ni una gramatica ni un diccionari. Jo vulgaria suplí an aquesta mancanza (falta)⁹; y per ara ascrif (escrich) una gramatica; mes tard, si tangaré temps y forças faré lu diccionari. Ma per tot això veig que senza (sens) gramatica y diccionari català no pugaré fé mes que un treball proba assai. Per això veste ma pugaria diura si existi una bona gramatica ama (ab) sintassi completa y un Diccioni de la llengua catalana, y quant costan?»

La pobresa de mitjans amb què havien de treballar els estudiosos algueresos es fa prou evident en aquesta citació. De fet, només comptaven amb un diccionari català que havien localitzat a la biblioteca de Sàsser¹⁰. Malgrat això, llur intenció era d'alluyar-se el màxim possible de posicions que podien ser interpretades com a dialectalistes:

«En la gramatica yo notarè tot lo qu'es corruciò y donarè la forma justa y purament catalana en tots aquellos casos que serà possible; ahont despres la corruciò es massa gran cercarè de m'acostar mes que puch a la llengua mare, la catalana»¹¹.

Tot i que, segons sembla, Pompeu Fabra havia promès a Antoni Ciuffo de fer arribar a l'Alguer un exemplar de la seva gramàtica¹², la primera que hi van conèixer fou la de Jaume Nonell (NONELL 1906), que J. Pais comentava el 22 d'agost de 1902 -tot escrivint a R. Serra- amb les següents paraules:

«Lo P. Nonell diu poch y arrés de los sòns consonants, y jo á altro no tench que á vostè de mestre, de pare, de guida y de amich [...]. La [gramàtica] del P. Nonell es riquíssima sí, ma sol en la part sintactica: en la part fonética deixa a desitjar y així en la morfologica».

Convé tenir en compte que és fonamentalment damunt la gramàtica de J. Nonell que De Giorgio Vitelli bastirà la seva *Fonologia*, ja que en cap moment no citarà la resta dels estudis esmentats a la seva introducció. Sigui com sigui, la coneixença directa de la gramàtica de Nonell va despertar en els joves filòlegs algueresos una certa perplexitat a l'hora d'adonar-se de la greu situació que, pel que fa a l'ortografia, travessava la llengua catalana:

«Lo que no podiva comprendre (y que m'estupiva molt) -escrivía J. Pais el 10 de juliol de 1902- cra'l fet que també los millors gramátichs fóssin de ideas contrarias en quant á la grafia. Ara, pel qu'he pogut veure en la gramática de Nonell, los uns adóptan un'ortografia, perquè així la tenian los nostros pares [...]; los otros n'adóptan un'altra, perquè no se volen castillanizar; y entant se enfransesétjen!»

«Diu beníssim vostè qu'es una llástima que una llengua així bella, així armoniosa y així robusta y rica com la llengua catalana, no tengui encara un'unica ortografia; y això, cregui'l, a mi, que m'entench escuir per las venas mes sanch catalana que italiana, a mi, dich, me dol immensament».

És, en definitiva, enmig d'aquesta campanya per la unificació ortogràfica, que tanta polèmica havia creat i havia de crear encara a Catalunya, on cal inserir els primers esforços dels joves intel·lectuals algueresos, esforços que no van donar els primers fruits fins a l'any 1906, en ocasió del primer *Congrés de la llengua catalana*.

3.- Els estudis de lingüística a l'Alguer després del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana

Convidat a representar la ciutat de l'Alguer al Congrés de l'any 1906 -amb A. Ciuffo i P.E. Guarnerio, que hi llegí les *Brevi aggiunte al lessico algherese* (GUARNERIO 1906)-, J. Palomba va fer públic en aquesta ocasió el prou conegut assaig sobre *La Gramàtica del dialecte modern algherès* (PALOMBA 1906a). Poc després, a Sàsser, veia la llum la *Grammatica del dialetto algherese odierno* (PALOMBA 1906b), que introduïa el professor Venanci Todesco¹³ (amb data de 17 de juliol de 1906).

El fet que J. Palomba es convertís, de cop i volta, en el gramàtic alguerès més conegut a l'estranger va desvetllar una pregona rivalitat amb el seu cosí J. Pais, que l'any 1902 ja havia assegurat a R. Serra que tenia enllestida la seva gramàtica -que, de fet, duu data de 1899. La polèmica que seguí ha estat molt ben descrita per P. Scanu (SCANU 1970, 25-35), de manera que no caldrà que aquí hi aprofundim.

Ens interessa, això sí, destacar el nom d'un dels lingüistes a qui J. Pais es refereix amb més virulència: Venanci Todesco. I ens interessa perquè Pais insinua la paternitat de la gramàtica de Palomba (!) i, alhora, perquè es tracta d'un estudiós a qui De Giorgio Vitelli havia de criticar també de manera intensa a la introducció de la seva *Fonologia*:

«Lo curios -escriu J. Pais el 19 d'octubre de 1906- es que un pseudo-catalanista [...], que es (déixi que digui la veritat!) la negació de las lletras (encare que sigui mestre!!) y l'ironia del catalanista, perquè ni coneix la hestoria [sic] de Catalunya, ni sa com se hi entra en fet de idioma catalá y sempre ha dit a mi que jo feva mal a me interessar de cosas inutilas com son las lletras catalanas (!!!), que se es servit de la gramatica mia (qué jo l'havia ja favorida a un cert professor Venanci Todesco de Venecia, amich d'ell), lo curios es, dich, que aquest [il·legible] catalanista sigui estat portat a las estrellas y se sigui gitat lo manto de l'olvit sobre aquell que es estat, déixime'l diure, l'ánima del despertament literari catalanista a l'Alguer, després de la mort del professor Franch!».

Empès per aquesta fosca rivalitat amb el cosí, Joan Pais va apressar-se a divulgar fragments de la seva gramàtica, que mai no havia de

veure publicada de forma íntegra¹⁴. Així, al núm. del 24 de novembre de 1906 de la revista «Catalonia» va veure la llum el seu article «De fonètica algueresa», al qual havia de seguir la primera part de la «Morfologia algueresa» (15 de desembre de 1906).

Poc abans, el 27 d'octubre, la mateixa revista havia publicat «Una lletra d'En País», on l'estudiós alguerès escrivia:

«Per què no se reuneix una academia que amb la publicació de una bona gramática y un bon diccionari dongui unitat a la llengua dels nostros majors y la purguin de totes les improprietats, de les quals l'han assoterrada'ls galicisants, castellanisants é italianisants?»

4.- La «Grammatica algherese» de De Giorgio Vitelli

És enmig d'aquest ambient tens i aquesta situació d'innecessària urgència que De Giorgio Vitelli va començar la redacció de la seva *Grammatica algherese*, que deixà incompleta. Pels objectius que hi insinua, hem de col·locar-la entre les obres dels gramàtics «puristes» (contra els «conservadors» i els «eclèctics», segons la classificació d'SCANU 1970, 27-28), de manera coherent amb allò que E. Toda havia pronosticat: «Jordi Vitelli es un dels nostres: si escriu, ho farà com nosaltres» (TODA 1903, 223).

Efectivament, De Giorgio Vitelli no dubta a l'hora d'afirmar:

«Io fermamente ritengo che nello scrivere l'algherese non dobbiamo abbandonare l'ortografia catalana».

O bé:

«Sapere algherese è bene, ma è meglio saperlo in modo da non perdere possibilmente la traccia della lingua matema».

Malgrat tot, però, no hem d'oblidar que la *Fonologia* de De Giorgio Vitelli mai no va transcendir. De fet, lluny de la seva ciutat, el nostre autor fou potser l'escriptor alguerès més mal conegut pels seus mateixos conciutadans. Tenia obertes, això sí, les portes d'algunes revistes de Pepinyà, amb les quals va continuar col·laborant fins a la seva mort: «Montanyes regalades», dirigida per J. Delpont, publicava el març de 1916 una carta «D'un Catala d'Italia» firmada per De Giorgio Vitelli, «prefetto della Provincia di Ravenna», relativa a l'atac austríac contra aques-

ta ciutat¹⁵. Tres mesos abans de publicar la seva necrològica¹⁶, la mateixa revista havia dedicat una pàgina al sonet intitulat «Lo meu reconet», on De Giorgio Vitelli recordava, amb una nostàlgia encomanadissa, la seva ciutat:

«Terra gentil, vora la mar nascuda,
dols recort de infantesa y de jovent,
à tu no passa dia, patria volguda,
que no vaja, amoros, mon pensament»¹⁷.

Joan Armangué
Universitat de Càller

DE GIORGIO VITELLI I LA GRAMÀTICA CATALANA DE NONELL

De Giorgio Vitelli, amb aquesta *Fonologia*, inacabada, oferia una primera contribució al seu projecte de «fare una grammatica dell'algherese odierno, in confronto col catalano». El procediment i la metodologia són ben senzills: a partir de la segona edició de la *Gramàtica de la llengua catalana* de Jaume Nonell i Mas (NONELL 1906), De Giorgio Vitelli introdueix les observacions i les particularitats fonètiques pròpies de la varietat algueresa, és a dir, tal com ell mateix ens diu, va traduint prou fidelment el text de Nonell -per bé que amb algunes modificacions, com ara la supressió de les citacions literàries que l'altre aportava per a les teoritzacions gramaticals- i simultàniament en fa l'adaptació pràctica a l'alguerès generalment aprofitant els mateixos exemples. D'alguna manera es limita a confirmar o a desmentir -amb una posterior reflexió- les variacions fonètiques del català i els contextos que les provoquen en relació a llur aplicació a l'alguerès. Val a dir, però, que, diversament del que De Giorgio Vitelli anuncia a la introducció, no hi trobem referències a les gramàtiques de Ballot, Bofarull i Blanch ni de Foulché-Delbosc. Ara bé, convé aclarir un parell d'aspectes d'anàlisi: primer, l'abast dialectal que Nonell segueix com a model, que entrarà en oposició o no amb el de De Giorgio Vitelli quant a l'alguerès; i, en segon lloc, la concepció gramatical que segueixen tots dos.

Pel que fa al primer aspecte, Nonell ja ens adverteix al pròleg de la delimitació geogràfica de la seva gramàtica:

«Al escriure, doncs, una Gramàtica de la llengua catalana, qualsevòl vèu que s'ha d'entendre per la tal llengua la que's parla a Catalunya. Y còm del contacte ab pòbles veïns de parla diferent, es molt natural que s'en ressentia l' llenguatge; d'aquí que fins merèx certa preferència gramatical el d'aquelles comarques de Catalunya, que mènys properes son a València, Aragó y Fransa; y les que mènys relacions han tingut ab gent forastera y ab estranjers de parla pòc semblant a la nòstra. Ab aquèstos límits creyèm que's deuria estrènyer el cèrcle, que ha de servir de punt de surtida per la composició de la que podríem dirne Gramàtica Catalana oficial.» (NONELL 1906, 8-9).

Hom comprovarà ràpidament que malgrat aquestes paraules Nonell exemplifica la variació fonètica a partir de la pronúncia del català oriental central¹⁸, tot fent esments comparatius al mallorquí -en el sentit genèric de balear- i al valencià. És en aquest sentit que hem de valorar l'aportació de De Giorgio Vitelli, ja que de manera sistemàtica introdueix el contrast amb l'alguerès de principi de segle. Per això, al final del primer i únic capítol, el de "Fonètica", conscient que per al lector costarà de localitzar la informació relativa a l'alguerès, que es va intercalant amb la traducció a l'italià del text de Nonell, De Giorgio Vitelli ens fa una aclaridora síntesi («Riepilogo») de les variacions fonètiques contextuais de l'alguerès, tant pel que fa al consonantisme -molt més detallades- com al vocalisme.

En segon lloc, tot i que De Giorgio Vitelli, com ja hem dit, només a compleix un dels quatre aspectes de la seva *Fonologia* (composta, segons Nonell, de quatre parts: fonètica, ortologia, prosòdia i ortografia), això no treu que inicialment pensés en un projecte més ambiciós, que anés més enllà de la simple *Fonologia*. No hem d'oblidar que l'objectiu inicial era el de «fare una grammatica dell'algherese odierno», a l'estil de la que féu Nonell. Prova d'això és, d'una banda, el títol *Grammatica algherese* i, per altra banda, l'epígraf «Prima parte» que acompanya la *Fonologia*; això vol dir, seguint la gramàtica de Nonell, que De Giorgio Vitelli pensava potser en l'esquema trimembre *Fonologia*, *Lexicologia* i *Sintaxi*. Així ho justifica Nonell al pròleg de la seva gramàtica:

«Ab la publicació d'un *Anàlisis Sintàctic*, que completés l'estudi de la nòstra Gramàtica, començat en el *Morfològic*, y continuat en el *Fonològic* y en els *Estudis Gramaticals*, me semblava que hauria satisfet plènamment mon desitj de cooperar a la formació d'una bona Gramàtica Catalana. Ab aquèst intent vatj compòndre món *Anàlisis Sintàctic*, però al ordenarlo y retocar-lo per a sa publicació, he observat, que casi resultava ser una verdadera Sintaxis, tal qual la reclama aquèsta part de la nòstra Gramàtica, la mènys estudiada de totes pels gramàtics anteriors. Axò m'ha decidit a estraure de les meves òbres fins

ara publicades lo necessari pera formar la Fonologia y la Lecsiologia, y per a completar la nòva Sintacsis: aquèxos trè tractats formaràn la Gramàtica, si no perfecta, a lo mèn completa, que oferèsc al públic. (NONELL 1906, 7).

Aquesta concepció del llenguatge queda ben clara a les «Prenacions» que trobem també a la seva gramàtica:

Els nostres discursos, sien parlaments, o be escriptures, no son sinó sèries d'oracions gramaticals, es a dir, de proposicions enunciatives de judicis intèrns pels mèdis sensibles de la paraula o dels signes alfabètics. Les dites oracions resulten de la acertada combinació d'un cèrt número de paraules, anomenades *parts de la oració*, ab les quals manifestèm els nostres pensaments. Y aquèxes diccions no son altra còsa, que una ordenada successió de *sòns articulats*, en el llenguatge parlat, y de *signes representatius* dels dits sòns, en l'escrit. En resumen: el discurs còsta d'oracions; la oració, de paraules; la paraula, de sòns articulats o de signes d'aytals sòns, segons que sia pronunciada o escrita. De les oracions y de llur enllaçament èntre sí ne tracta la *Sintacsis*: de les parts de que còsta la oració, la *Lecsiologia*; dels sòns elementals de la paraula, la *Fonologia*. Y ja sia que ab aquèst matex ordre podrien distribuirse les diferents parts de la Gramàtica; he tingut per mès convenient a la claretat y mès conforme al mètode filosòfic tractar, en primer llòc, de tot lo pertanyent als sòns, considerats còm a elements de la paraula; després, de les paraules, còm elements immediats de la oració; y per últim, de la oració en sí, en sos accidents y en la conexió d'unes ab altres» (NONELL 1906, 11-12).

Aquesta gramàtica reflecteix, doncs, la tradicional concepció del llenguatge, en el sentit que les oracions es componen de paraules i les paraules de sons, base teòrica sobre la qual diversos lingüistes (LYONS 1971, 53 i ss. i 101 i ss.; MARTINEZ 1984, 9-23) ja n'han remarcat l'ambigüitat, sobretot en relació al terme so. Així, les paraules són considerades com a seqüències de sons, cada un dels quals es troba, idealment, representat per una determinada lletra de l'alfabet, en el cas de les llengües que disposen usualment d'un sistema d'escriptura alfabètica; a més, mentre les paraules d'una llengua tenen un significat, els sons no en tenen, la seva única funció és de formar paraules (LYONS 1971, 53). De Giorgio Vitelli, igualment partidari de considerar la *Fonologia* com a descripció de la casuística fonètica, quan afirma a la introducció que «io vorrei invece che la grammatica servisse agli algheresi perchè sapessero parlare, leggere e scrivere correttamente nel loro dialetto», sembla recollir l'opinió de Nonell a l'entorn de la utilitat d'una gramàtica:

«Aplicant la definició de la Gramàtica general a la de la nòstra llengua,

dirèm que la Gramàtica Catalana es *l'art de parlar y escriure'l català correctament*; çò es, conforme als que mellor el parlen y escriuen. [...] A n'axò m'ha mogut el considerar que aquèsta Gramàtica no es destinada a servir de tecst a les escòles, en que s'aprènens els rudiments gramaticals; sinó a completar la conexença que de la nòstra gramàtica mès o menos ja posseïxen els desitjosos de parlar y escriure ab tota la correcció que sia possible» (NONELL 1906, 11-12).

Centrant-nos una mica més en la primera part de la gramàtica, la *Fonologia*, hem de dir que no és el propòsit d'aquest article obrir una discussió teòrica a l'entorn de la concepció tradicional de la fonologia -i la fonètica- ni criticar-ne la definició¹⁹, sinó analitzar-ne sincrònicament la concepció dels dos nostres estudiosos, sobretot de la de Nonell, base teòrica de la *Fonologia* de De Giorgio Vitelli. Vegem la diferència que Nonell atribueix a la fonologia i l'ortografia:

-Axis còm els últims elements de la paraula escrita son les llètres; axis també'ls derrers elements constitutius de la paraula pronunciada son els diversos sòns, que per les llètres, còm per signes arbitraris, son representats. D'aquí s'en deduèx, que, al estudiar la paraula en sos elements primitius y fonamentals; es necessari distingir èntre el sò ò'l nombre de sòns articulats, de que's compòsa, y'l medi de representació ò'l signe escrit, ab que cada sò dèu significarse. L'estudi dels múltiples sòns peculiars de cada llènga pertènèx a la Fonologia; l'establir les lleys de representació escrita dels metexos sòns, es objecte pròpi de la Ortografia» (NONELL 1896, 5).

L'absència, però, d'un alfabet fonètic dificulta la distinció sons/gràfies, la qual cosa queda també palesa a la gramàtica de De Giorgio Vitelli²⁰. De tota manera, creu que una llengua ha de tendir a equilibrar al màxim el sistema de sons amb el de representacions gràfiques:

«L'estudi de la fonètica antiga y moderna, dirigit a la determinació definitiva d'un sistema alfabètic-ortogràfic de la actual llènga catalana, es lo que m'he proposat fer en aquèst breu escrit. Protesto que no'm mòu el desitj de defensar cap sistema ortogràfic preconcebut a priori, ni fer prevaldre cap idèa pròpia y particular sobre l'assumpto; sinó sòlament el de conèxer, y fer conèxer a mos llegidors, y ferlos conèxer lo mes a fondo que'm sia possible, el sistema fonètic de la nòstra llènga, al objecte de que s'en puga establir un d'ortogràfic fixo, sòlidament fundat, conforme al geni de la nòstra llènga, y lo mes senzill que permeta la fonètica catalana» (NONELL 1896, 7).

Veurem que la *Fonologia* de De Giorgio Vitelli abasta únicament el capítol dedicat a la fonètica, que «studia il numero e il valore dei suoni

elementari». En realitat, però, és a partir de l'ortografia que Nonell i De Giorgio Vitelli basteixen la fonètica, amb l'estudi de la correspondència fònica de les lletres. Seguint la gramàtica de Nonell, De Giorgio Vitelli classifica els sons en *consonants* i *vocals*. Dins l'apartat de sons vocàlics hom inclou la casuística dels diftongs -i de la sinalefa-, que són considerats com un «suono composto risultante dalla pronunzia di due vocali con una sola emissione di voce». Faig aquesta remarca perquè resulta estrany que Nonell a la seva gramàtica, la primera edició de la qual és del 1898, no recollís la classificació més rigorosa que dos anys abans féu a *Análisis fonológico-ortográfico de la lengua catalana antigua y moderna*:

«Per major claretat dividiré aquest llibre en tres parts ò seccions, en la primera de les quals se tractarà dels sons vocals; en la segona, dels semi-vocals; y en la tercera, dels consonants» (NONELL 1896, 9).

Fins i tot Nonell demostra conèixer les noves tendències sobre l'estudi de la lingüística:

«En tota llénga existèxen dues classes de sons molt diferents èntre sí. Els uns s'anomenen *vocals*; los altres *consonants*. Los fonòlechs moderns preferèxen anomenar *sonants*, ço és, per sí metexes sonants, a les vocals; a diferència de les consonants, que sòlament sònen ab l'auxili d'una sonant. Respectant la antiga nomenclatura, continuarèm anomenantles vocals» (NONELL 1896, 9-10)²¹.

Quant als sons consonàntics, trobem diverses classificacions: 1) segons el punt d'articulació; 2) per la sonoritat; 3) en *sonants* i *mut*s, classificació que respon, de nou, a una concepció descriptiva de la fonètica (els emmudiments) però subordinada a l'ortografia -on inclou a més la casuística dels encontres de bilabial o velar + l, que De Giorgio Vitelli aprofita per inventariar diversos casos de rotacisme en alguerès-; 4) segons la posició que poden ocupar dins el mot (de fet, restriccions contextuais), classificació que resulta confusa per una comprensible manca de metodologia d'anàlisi fonològica pròpia de l'època i per tant, un altre cop, es limita a la descripció de les variacions fonètiques i llur fenomenologia contextual (i dels corresponents canvis ortogràfics). De Giorgio Vitelli, a més de detallar i exemplificar les variacions fonètiques que es donen en alguerès, inclou una crítica al capítol «Fonetica» de la gramàtica de Palomba, concretament a la part dedicada als canvis fonètics de les consonants.

Finalment, el capítol «Fonetica» clou amb la descripció detallada

d'alguns sons eufònics -tant vocàlics com consonàntics- del català, que, en general troben poca correspondència amb l'alguerès. És clar que aquests fenòmens atribuïbles a la fonètica sintàctica constitueixen un apartat de difícil classificació dins l'esquema tradicional del llenguatge, els quals són considerats «elementi che non hanno valore ideologico», ço és, que no tenen representació ortogràfica ja que són considerats únicament com a suports fonètics.

Andreu Bosch

Universitat de Sàsser

GRAMMATICA ALGHERESE. FONOLOGIA

Prendo le mosse dal saggio di *Grammatica uel dialetto algherese odierno* di Giovanni Palomba¹. Il primo passo in una via mai prima battuta merita incoraggiamento, e verso il coraggioso autore non si deve essere parchi di lode. Ma i primi passi sono incerti, specialmente quando si manchi di una guida sicura; e tal guida non fu davvero il prof. Venanzio Todesco che nei consigli che diede non fu sempre felice e dubito che avesse l'autorità per dame.

Il prof. Todesco fu del resto alquanto spietato verso «l'amico carissimo»²², perché non si ritenne dallo spiatellare in pubblico che il lavoro del Palomba vuol essere messo nella categoria delle indagini dialettologiche che vengono fatte da persone innamorate del loro paese e del dialetto materno, «ma non preparate alla serietà del metodo scientifico»²³.

Non in tutto però, soggiunge il cattivo consigliere, non in tutto l'operetta del Palomba va annoverata in quella categoria non scientifica: «un qualche influxo dei nuovi sistemi scientifici s'è pur fatto sentire anche in essa, almeno nell'uso di certi segni per rappresentare dei suoni che *non hanno i corrispondenti nelle principali lingue neolatine*, oppure che sono rappresentati diversamente in ciascuna delle lingue stesse».

Ora, sono cose codeste che si possono dire sul serio? Vi può essere ancora chi ignori la discendenza diretta del dialetto algherese dalla lingua catalana? Ma quali, quali suoni del dialetto algherese non si possono rappresentare con gli stessi segni con cui sono rappresentati i suoni della lingua catalana? Mi sembra di sognare. E' ben vero che nel dialetto algherese sono penetrati non pochi

¹. Sassari, Tip. Montorsi - 1906²².

neologismi mutuati al sardo e all'italiano; ma tali neologismi si sono adattati a quella forma di pronunzia che è resa da una glottide algherese, quindi se nell'algherese vi sono parole nuove, non vi sono suoni nuovi, e sfido chiunque a provarmi il contrario. E che non vi siano suoni nuovi lo dimostra lo stesso autore dove viene a indicarci i segni convenzionali presi a prestito dai glottologi. Il Morosi^{II} e il Guarnerio^{III} si proponevano uno scopo scientifico, onde ben s'intende il perchè essi abbiano fatto ricorso ai segni convenzionali. Se però avessero pensato di compilare una grammatica a fini pratici, per il popolo, si sarebbero ben guardati dal servirsi dei famosi segni, e avrebbero scritto come vuole l'uso del popolo. Potreste voi immaginare le raccolte popolari del Porta, del Belli, del Meli, ecc., e le canzonette napoletane stampate secondo i precetti della glottologia? Ci sarebbe da ridere.

E come nello scrivere i dialetti del ceppo italiano si rappresentano i suoni, per quanto è possibile, come sono rappresentati i suoni della lingua italiana, così io fermamente ritengo che nello scrivere l'algherese non dobbiamo abbandonare l'ortografia catalana. Ed ecco che cosa ci dice il prof. Todesco: nel libro del Palomba «scopo scientifico non c'è, nè ci poteva essere dopo il lavoro del Morosi o dopo quello ormai più accurato del Guarnerio, ma *indirettamente* l'autore ha conseguito anche questi fini, perchè, in parte colla presente Grammatica e in parte con una copiosa raccolta lessicale ch'egli ha in animo di darci fra breve²⁷, sarà stabilmente fissata la fase odierna del dialetto algherese²⁸. Al che agevolmente si risponde che i lavori del Morosi e del Guarnerio, benchè pregevoli, non potranno mai impedire agli scienziati di compiere sul dialetto algherese ulteriori studî; e che se l'autore ha indirettamente conseguito un fine scientifico, raccogliendo elementi per gli studiosi, ciò non toglie che un fine diretto si doveva proporre e si è proposto di conseguire, non un fine scientifico, ma pratico; quello cioè di presentare ai propri concittadini una raccolta sistematica delle norme che governano la loro parlata; fine questo nobilissimo e altamente educativo per il popolo, che nel proprio dialetto deve sentire come trasfusi il suo pensiero e la sua anima. E se il dialetto algherese è destinato a trasformarsi per l'influenza del sardo e dell'italiano, non manchi lo sforzo di chi, sia pure con poca speranza, ne voglia ritardare la scomparsa. Questo avrebbe dovuto dire l'autore al padrino del suo lavoro, che se gli studî glottologici meritano il massimo rispetto, essi non hanno alcuna influenza sul popolo, sono cose da museo, non strumenti di vita. Fate che il fanciullo algherese accanto alla grammatica italiana studî quella del proprio dialetto, fate che questa reliquia dei

^{II}. *Miscellanea in onore di N. Caix e Ugo Canello, Suc. Le Monnier, 1886*²⁵.

^{III}. *Arch. glott. IX*²⁶.

nostri padri resista ancora per lungo tempo alle ingiurie del tempo, ed avrete ben meritato del vostro paesello natale. Nel sentirmi parlare d'*ingiuria del tempo*, gli scienziati arriccerebbero il naso. Sì, lo sappiamo che le lingue non muoiono, ma si trasformano; sappiamo che non ci sono lingue belle e lingue brutte; eppure non dobbiamo noi mantenere la purezza del nostro idioma, noi dobbiamo impedire quella trasformazione, che si suol chiamare decadenza?

Quanto al prof. Todesco, occorre appena notare che nella sua prefazione si contraddice. Prima afferma che il Palomba, dopo gli studi del Guarnerio e del Morosi, non avrebbe potuto fare un lavoro scientifico; poche righe dopo dice che «in un solo ventennio si sono venute introducendo alterazioni fonetiche e morfologiche e che il lessico va continuamente trasformandosi»²⁹. E con tutte queste alterazioni fonetico-morfologiche lessicali, non crede che il Palomba avrebbe potuto almeno completare l'opera del Morosi e del Guarnerio!

Il Palomba poi nella sua avvertenza al lettore accenna alla difficoltà che ha dovuto superare nel suo lavoro, e di ciò gli siamo grati³⁰. Egli offre la sua opera «agli algheresi che si volessero render conto della struttura del loro dialetto», e questo è ancora pochino (io vorrei invece che la grammatica servisse agli algheresi perchè sapessero parlare, leggere e scrivere correttamente nel loro dialetto). La offre a coloro che si dedicano alla glottologia, e sta bene, purchè essi se ne servano con qualche cautela, onde non abbiano a gabellare pel dialetto algherese gli spropositi di qualche persona forse neppure algherese, poichè è all'uso comune che conviene soltanto por mente. La offre infine ai Catalani, i quali, ahimè!, si dorranno di vedere un catalano di nuovo conio, scritto cioè in una forma per loro assai strana. Che diranno per esempio nel vedere che il Palomba scrive il suono *gn* con ñ, cioè con la tilde spagnuola, invece che con la forma prettamente catalana *ny*³¹? Si tratta forse d'un nuovo suono?

Non sia dunque il Palomba troppo grato al prof. Todesco per i consigli che ne ha ricevuti. Sarebbe stato meglio davvero che non si fosse imbattuto nello studioso di lingue neolatine, il quale altro non ha saputo fare che propiargli gl'imparatini dell'Università. In tanto i nostri concittadini non avranno ancora imparato nè a leggere nè a scrivere il loro dialetto. E' questo il risultato che si voleva ottenere? Quest'atto parricida non potrà essere compiuto da chi ha sempre operato nell'intento di rinverdire il nostro dolce idioma, riconducendolo alle sue origini.

• • •

Farò dunque anch'io il mio tentativo. Il mio scopo è quello stesso che il Palomba si era certamente proposto ed ha poi abbandonato per opera di un cattivo consigliere: fare una grammatica dell'algherese odierno, in confronto col catalano. Sapere algherese è bene, ma è meglio saperlo in modo da non perdere possibilmente la traccia della lingua materna. Isolare il nostro dialetto come una cosa a sè è lo stesso che avvolgerlo nel lenzuolo funebre per dargli onorata sepoltura, è come separare una pianta dalle sue radici vitali. Quest'atto

parricida non potrà essere compiuto da chi ha sempre operato nell'intento di rinverdire il nostro dolce idioma, riconducendolo alle sue origini.

Nel presente lavoro mi propongo di seguire, traducendone gran parte, la *Gramàtica de la llengua catalana* di Jaume Nonell y Mas (segona edició, Barcelona, Llibreria de Alvar Verdaguer - 1906³²), fatta con metodo scientifico e più ragionata delle altre da me consultate. Ciò non mi impedirà di citare, occorrendo, le seguenti:

1) D. Joseph Pau Ballot y Torres - Barcelona. Imprenta de Joan Francisco Piferrer - 1815³³.

2) *Gramatica de la lengua catalana*, por D. A. de Bofarull y D. A. Blanch - Barcelona - Salvat y Comp^{a34}.

3) *Abregé de Grammaire catalane* - R. Foulché-Delbosc - Barcelone - Imprimerie et Librairie «L'Avenç» - 1902³⁵.

PRIMA PARTE

Fonologia

La fonologia è quella parte della grammatica che studia i suoni elementari della parola. Studieremo:

- a) il numero e il valore di questi suoni;
- b) la distinzione di quelli che si possono confondere fra loro;
- c) la tonicità dei suoni vocali;
- d) la loro rappresentazione grafica.

Del primo argomento tratta la *fonetica*, del secondo la *ortologia*, del terzo la *prosodia* e del quarto la *ortografia*.

CAPITOLO I

Fonetica

La fonetica studia il numero e il valore dei suoni elementari. Questi si dividono in consonanti, perchè non possono pronunziarsi se non insieme con altri, e in vocali o sonanti, le quali possono pronunziarsi separatamente.

1. Suoni consonanti

Le consonanti così si distinguono:

Due labiali,	<i>b e p</i>	esempio:	<i>bo, pi</i> ³⁶
Due gutturali,	<i>c (k) e g</i>	“	<i>cap, gusto</i> (cat. gust) ³⁷

Due dentali,	<i>d e t</i>	“	<i>dos, taps</i>
Una semi-dentale,	<i>f</i>	“	<i>fa, fi</i> ³⁸
Due palatali,	<i>j (g) e x</i>	“	<i>jasmí, xapa</i> ³⁹
Tre vibranti,	<i>l, r, rr</i>	“	<i>mel, pera, carro</i>
Due nasali,	<i>m, n</i>	“	<i>ampolla, onda</i>
Due sibilanti,	<i>s (ss), z</i>	“	<i>capàs</i> ⁴⁰ , <i>zero</i> ^{IV}
Due palatinizzate ⁴¹ ,	<i>l e ny</i>	“	<i>pell, canya</i>

Le consonanti hanno altre divisioni. In primo luogo si distinguono in dolci o sonore e in forti o sorde, come si vede nel quadro seguente:

<i>Suoni</i>	<i>Dolci</i>	<i>Forti</i>
Labiali	b	p
Gutturali	g (ga, go, gu)	c (k)
Dentali	d	t
Labio-dentali	v	f
Palatali	j (ge, gi)	x
Vibranti dentali	r	rr
Sibilanti	z	s ⁴²

In secondo luogo si dividono in sonanti e mute⁴³. Sonanti sono quelle che si scrivono e si pronunziano. Mute, che si scrivono, ma non si pronunziano. Sono mute in catalano:

a) Le labiali a fine di parola se le precede un 'm. Esempio: *tomb*, *capitomb*, *camp*, *llamp*, che si pronunziano *tom*, *capitom*, *cam*, *llam*.

Questo fenomeno non si verifica nel dialetto algherese, il quale invece nelle due parole camp e llamp pronunzia impretebilmente il p finale. Non mi è dato di ricordare parole algherese con la terminazione in mb.

b) La *l* nelle parole *colp*, *palm*, che suonano *cop* e *pam*.

Precisamente come in algherese.

c) La *r* finale nell'infinito dei verbi, come *anar*, *saber*, *correr*, *fugir*, che si pronunziano *aná*, *sabé*, *corre*, *fugí*. Nelle altri parti del discorso alcune volte è sonante, e altre volte muta, come in *favor*, *temor*, in cui l'*r* è sonante, e in *por* e *claror* che suonano *po* e *claró*.

Nell'algherese si ripete lo stesso fenomeno per l'infinito dei verbi in ar e in ir e per quelli in er aventi le tonica. Si pronunzia infatti, come in catalano, aná, sabé, fugí. Invece gl'infiniti dei verbi in er con e atonica si pronunziano con la finale ra. Es.: veura (cat. veure), escriura (cat. escriure). Quanto al ver-

^{IV}. In catalano, invece della lettera s, è più in uso la lettera ç. Per l'algherese non vedo la necessità di questa innovazione, proposta dal Palomba in contrapposita al ç⁴⁴.

bo correr, *l'algherese dice* corrir (pron. currí).

In algherese si pronunzia favor, temor, *ma anche* por e claror. *Dice però* sabó (sabor), curó (color), ecc.

In sostanza adunque la regola catalana esiste anche nell'algherese.

d) Il *t* finale preceduto da *l* o *n* ovvero *r* nel numero plurale. Esempi: *al, malal* per *alt, malalt; deván, corréen, fugín, fon, pun* per *devant, corrent, fugint, font, punt; pars, ars, despers* per *parts, arts, desperts*.

Preceduta da *l* in alcuni casi si pronunzia, per esempio *resolt, molt* (da *moldre*), *empelt*, ecc.

In algherese questo fenomeno non sempre si verifica, ma non mancano esempi.

Alt si pronuncia sempre alt.

Malalt [si pronuncia sempre] maralt, però se precede un aggettivo, il t effettivamente non si pronunzia, come: malalt mal, bo, desgraciat (pron. maral mal, maral bo, maral desgraciat).

Devant in algherese si scrive e si pronunzia davant, *per esempio* davant a mi, *ma se è seguito da una parola che comincia con consonante, nella pronunzia perde il t:* come davant meu (pron. daván meu).

Corrent in algherese fa corrint (pron. currint), *ma in una frase si pronunzia* currín, *per esempio* ell era currín de pressa: *occorre dunque che la parola seguente cominci per consonante.*

Fugint, in algherese fugint, che si pronunzia come è scritto se la parola che segue comincia per vocale, e si pronunzia senza il t finale se la parola seguente comincia per consonante. Esempi: fugint a mi, fugint l'ocasió (pron. fugint a mi, fugín l'ucasió).

Font. In algherese la parola è riservata a denotare il fonte battesimale; vale la regola suesposta. Esempi: padrí de font (pron. parrí de font), un padrí de font qui no sabia... (pron. un parrí de font qui non sabia...).

Punt, si scrive e si pronunzia come sopra. Esempio: un punt, un punt mes de tu (pron. un punt, un pun mes de tu).

Parts si pronunzia pars (più comunemente, pals).

Arts [si pronunzia] ars [più comunemente], als).

Desperts [si pronunzia] desperts (ma con esse molto dura, benché non si senta il t).

Le parole resolt, molt e empelt non hanno corrispondente in algherese, e non saprei citare altri vocaboli terminanti in lt.

Nota: I suoni labiali e gutturali, in catalano, seguiti da *l* vibrante in mezzo a una parola semplice non si pronunziano con una sola emissione di voce, ma si separano, come se la *l* e la labiale o gutturale appartenessero a diverse sillabe. Così non si dice *ama-Ple*, ma *amaB-le⁴⁵*; non *mira-Cle*, *re-Gla*, ma *miraC-le*, *reC-la*.

In algherese questo fenomeno non si avverte affatto; anzi, fenomeno co-

munissimo nelle lingue neolatine, alla liquida l si sostituisce la liquida r; quindi in algherese amable si pronunzia amabra; miracle si pronunzia miracra.

Al principio di una parola semplice e nel caso anche che tale parola sia la seconda parte d'una parola composta, la labiale o gutturale con la l si pronunziano come appartenenti alla sillaba della l. Quindi si dice *a-Planar, a-Blanir, de-Clarar, a-Glutinar*, e non *aP-lanar, aP-lanir, deC-larar, aC-lutinar*.

Ciò avviene appunto nell'algherese: soltanto alla liquida l, come si è già avvertito, si sostituisce per lo più la liquida r. Quindi plana (piana) si pronunzia prana; aplanar si pronunzia apranar, e così via. Non si avverte invece la trasformazione fonetica del B in P e del G in C.

Quando al gruppo di labiale o gutturale ed l precede una consonante, si pronunzia unito con una sola emissione di voce. Esempi: *sem-bla, ram-bla, am-ple, cum-plir, xis-clar, xis-cle, un-gla*.

Esattamente come in algherese: ample si pronunzia am-pra; un-gla = un-gra.

In valenziano si conoscono soltanto i suoni muti⁴⁶ [sic, per «sonanti»], e non si fa separazione fra muta e liquida⁴⁷.

Finalmente vi sono suoni consonanti che non possono essere al principio di una parola, altri che non possono stare alla fine e nemmeno in mezzo di una parola. Non possono stare al principio i suoni composti *tj* e *tx* ancorchè si pronunzino semplici con suono identico o simigliante a quello del *ch* castigliano (*c* schiacciato). Quindi si scrive *Xina* per *CHina, Xocolate* per *CHocolate*⁴⁸.

Non possono occupare la fine di una parola la palatale dolce *j* (= *g*), ne il *v*. La prima è rinforzata con l'anteposizione di un *t*; per esempio, da *passej-ar, blanquej-ar* si fanno i sostantivi *passètj, blanquetj*, invece di *passej, blanquej*. Da *fug-ir, fuig (=futj)* invece di *fug*.

Il *v* è vocalizzato in *u* se è preceduto da una vocale, come in *nau* da *navis, nòu* da *novus* e *novem*. Se è preceduto da consonante, o si converte in *b*, come in *corb* da *corvus, corb* da *curvus*, o rimane intatta seguita però da vocale eufonica; così *cervo* da *cervus, salvo* da *salvus*.

Non possono stare alla fine di una parola o di una sillaba i tre suoni dolci *b, d, g*, che quindi si convertono nei rispettivi suoni forti *p, t, c*.

Questi medesimi fenomeni si avvertono nell'algherese. Solo si osserva, a proposito degli esempi addotti, che la liquida r si scambia con la liquida l e che al v finale, convertito in b, segue sempre la vocale eufonica; per esempio, al corb catalano corrisponde colvu in algherese, al cervo catalano l'algherese celvu, e così via.

Nota: Alla fine della esposizione, sarà mia cura di riassumere tutte le regole proprie dell'algherese. Occorre qui soltanto rilevare che il Palomba si sbriega in poche parole della Fonetica, esponendo dei precetti monchi o inesatti.

Egli comincia col dire che «nell'algherese avvengono molti mutamenti di consonante, ma per noi sarà sufficiente (?) tener conto soltanto dei seguenti:

1. Il t finale degli aggettivi e dei participi passati con funzioni d'aggettivi si cambia in r dinanzi all'a del femminile. Se però il t è preceduto da un'altra consonante resta intatto anche innanzi all'a. Esempi: ascaranat, ascaranara; molt, molta⁴⁹.

Questa prima regola non è stata ben studiata dal Palomba, il quale si sarebbe invece dovuto accorgere d'un fenomeno più generale, che cioè in algherese la lettera d non congiunta ad altra consonante che non sia r successiva si pronuncia come r, e si pronuncia come r se è seguita da un r.

Così ascaranat fa nel femminile ascaranada, perchè il t si attenua in d; ma in algherese si dice ascaranara perchè il d si pronuncia r. Similmente, da viut = viuda, si pronuncia viura⁵⁰; muda, voce del verbo mudar, si pronuncia mura; pedra si pronuncia perra; fadrí e fadrina, farrí e farrina.

2. L' come il t (continua il Palomba) si cambia in r dinanzi all'a finale del femminile degli aggettivi. Es.: mal fa mara, qual fa quara, viut fa viura.

E così sfugge al Palomba un altro fenomeno più generale, cioè lo scambio delle liquide l ed r, che obbedisce a questa regola: l semplice seguito da vocale si pronuncia come r; l r seguito da consonante spesso si cambia in l. Es.: part si pronuncia palt; mort si pronuncia molt; curt si pronuncia cult; arts si pronuncia als. Quanto al viut, che fa viuda e si pronuncia viura, vedasi l'osservazione al §. 1.

3. Ln in fine di parola non si trova negli aggettivi e nei sostantivi, ma se per l'aggiunta di qualche suffisso viene a trovarsi in corpo di parola si conserva. Es.: bo, bona, buníssim; capaljá, capaljans⁵¹.

Nemmeno questa regola è completa: 1º, perchè il Palomba ha dimenticato gli avverbi (es.: be, benissimo); 2º, perchè talvolta Ln compare quando l'aggettivo precede una parola cominciante per vocale (es.: bon apetitu); 3º, perchè nu fa nua e non nuna; cru fa crua, ecc.

4. Il c fra le vocali si cambia in g. Es.: grec, grega; groc, groga. Regola inesatta perchè flac fa flaca e non flaga; bonic fa bonica e non boniga⁵².

2. Suoni vocali

I suoni vocali sono semplici o composti; questi ultimi si chiamano dittinghi.

Suoni vocali semplici: I suoni vocali semplici della lingua catalana sono i seguenti:

a (tonica)	come in	pa, blanc
a (atonica)	"	goma, amor
e (atonica)	"	pare, demà
e (aperta)	"	pèga, frèscà
e (chiusa)	"	pex, vent
i	come in	vi, fi

o (sonoro)	“	<i>bôn, nôy</i>
o (chiuso)	“	<i>goç, bord</i>
o (atonica)	“	<i>gocet, bordet</i>
u	“	<i>tu, pur</i>

Di questi dieci suoni, *ne formano un solo l'a e la e atoniche, e un altro suono è formato dall'o atonica e dall'u*. Restano dunque otto suoni che sono ben distinti fra di loro.

I maiorchini dànno all'e un quarto suono diverso dai tre ch'essa ha in catalano, poichè partecipa della e e dell'o, come in *juevert, veure*. I valenziani hanno tanto ravvicinato questo quarto suono all'o da pronunziare addirittura o, sicchè dicono *vòrer* per *vèurer*. Questa pronuncia non fu sconosciuta agli antichi, i quali scrivevano indistintamente *beure* e *boure*, *creu* e *crou*, *veu* e *vou*⁵³.

Su quanto è detto riguardo ai suoni similari dell'a e delle atoniche e dello atonico e dell'u, mi occorre richiamare una volta per sempre l'attenzione degli algheresi, i quali, se ben sapessero l'uso catalano, non sarebbero così pronti a prestar fede a chi, sentendo pronunziare mara ciò che in catalano si scrive mare; damà ciò che in catalano si scrive demà; patit invece di petit; lu per lo; carinyu per carinyo e così via, sentenzia senz'altro che l'algherese non è più catalano, e bisogna abbandonare l'ortografia catalana per scriverlo come si pronuncia. Errore massimo se si rifletta che in verità nessuna lingua si scrive come si pronuncia.

Il vero è che dove nello scritto catalano vi è un'e ovvero un'o atonica, l'algherese pronuncia rispettivamente a ed u, in base ad una legge fonetica propria della lingua catalana.

Dittonghi: Rispetto al dittongo le vocali si distinguono in forti e deboli. Sono forti l'a, l'e e l'o tonica; sono deboli l'i, l'u e l'o atonica.

Dittongo è il suono composto risultante dalla pronuncia di due vocali con una sola emissione di voce, come: *may, pau, rey, sèu, nôy, plôu, riu, vuyt*.

Due vocali forti non fanno dittongo; perchè vi sia dittongo è necessario che si trovino unite una forte e una debole oppure due deboli.

Le vocali forti a, e, nemmeno nel caso di unione di due atoniche o di una atonica e una tonica, non formano dittongo, come si vede in *Aarôn, veedor, paella, idea, veam, real*, che naturalmente si separano con un y, dicendo *reyul* (che si contrae in *ral*), *veyam, ideya, payella*; il che dimostra la ripugnanza di questi gruppi a formare dittongo.

Non è lo stesso dell'o, che quando è atonico ha un suono identico all'u. Così, da *jo (h)jo sé* si fa il dittongo *jo u sé*; come da *ja os ho diré, ja us ho diré; da que ho sé jo?, que u sé jo*.

La stessa osservazione vale per l'algherese; solo è da avvertire che noi abbiamo abbandonato il pronome ho, dicendo invece lo (lu): quindi diciamo ja'l sé, ecc.

I dittonghi si dividono in reali e apparenti. Sono apparenti quelli formati dalla vocale *u* scritta dopo le consonanti gutturali *g* e *q*, con un'altra vocale, come *guapo*, *seguent*, *quatre*, *qüestió*, *ambiguo*⁵⁴.

Il suono di quest'*u* si dice irrazionale o incommensurabile. Ha l'ufficio di labializzare o arrotondare i suoni esplosivi velari del *q* e del *g* gutturale.

Sono veri dittonghi quelli che, all'infuori del caso [anteriore], sono formati mediante la combinazione delle vocali forti (*a*, *e*, *o*) con le deboli (*i*, *u*) o di due deboli fra loro; e sono i seguenti: *ai*, *ei*, *oi*; *au*, *eu*, *ou*; *ia*, *ie*, *io*; *ua*, *ue*, *uo*; *iu*, *ui*.

Questi dittonghi si suddividono in costanti e variabili.

Sono variabili quelli che generalmente si pronunciano senza formar dittongo, ma possono pronunciarsi come tali. Perchè un dittongo sia variabile si richiedono due condizioni: prima, che una vocale debole ne preceda una forte (*ia*, *ie*, *io*; *ua*, *ue*, *uo*); seconda, che nessuna di esse abbia accento tonico. Sono dunque variabili i dittonghi delle parole seguenti: *pròpia*, *criador*, *especie*, *pietat*, *serio*, *tionèt*, *continua*, *valua*; *continues*, *cruellat*, *strenuo*, *conspicuo*. In tutti questi vocaboli il dittongo generalmente si divide in due sillabe; ma in certi casi, come per esempio nel verso, possono formare una sola sillaba.

Quando l'accento cade sopra una delle due vocali, è meno frequente l'uso di pronunziarle come una sillaba sola. Esempio: *criát*, *riént*, *tió*; *suár*, *lluént*, *cuòt*.

Dittonghi costanti sono quelli che si pronunciano sempre con una sola emissione di voce. Tali sono gli otto seguenti: *ai*, *ei*, *oi*; *au*, *eu*, *ou*; *iu*, *ui*; sei dei quali si formano antepoendo le vocali forti alle deboli, e gli altri due si compongono di due deboli.

Perchè le anzidette combinazioni formino dittongo, nessuna delle due vocali dev'essere accentata, chè in tal caso formano due sillabe distinte come si vede in *llaút*, *peüc*, *rabiüt*; *país*, *beneit*, *oir*, *lluir*, *flüit*, *Suís*, *süi* e *suí* (da *suár*), *traspüi* e *traspüí* (da *traspuar*), che converrebbe scrivere con la dièresi: *llaüt*, *peüc*, ecc.⁵⁵

Quando l'*i* è seconda vocale di un dittongo, invece di *i* è meglio scrivere *y*, per esempio, *may*, *rey*, *nòy*, *avuy*. Tranne questo caso, l'*y* non fa dittongo con la vocale seguente, ma facendo suo l'ufficio di consonante, compone con questa una sola sillaba ordinaria: come in *fe-ya*, *re-yet*, *noyot*.

Le regole suesposte valgono perfettamente per l'algherese, in quanto, è naturale, esistono le parole corrispondenti al catalano. Ad esempio, feya in algherese è feva; reyet non si usa; noyot non si dice, come non si dice noy.

E' anche bene avvertire che in catalano taluni usano separare con un h le parole che non fanno dittongo. Es.: lluhir, benehit, ecc.; i più moderni omettono l'h.

Sinalefa. La sinalefa consiste nel fare un dittongo fra l'ultima vocale di una parola con la vocale iniziale della parola seguente; per esempio, *la unitat*, se

pronunziamo *lau-ni-tat* (3 sillabe), invece di *la-u-ni-tat* (4 sillabe).

In catalano non è, come in castigliano, legge rigorosa far la sinalefa sempre che concorrano due vocali, benchè atoniche, finale l'una e iniziale l'altra della parola seguente. Così in Ausiàs March (Amor, 74):

La tarda *es* la vòstra enemiga,
e nello stesso autore (*ibid.*, 4):
De anar avant, perquè no hi véu petjada⁵⁶.

Suoni meramente eufonici: Vi sono in catalano alcuni elementi che non hanno valore ideologico, ma che servono a rendere eufonico il concorso di due suoni di difficile pronunzia: questi suoni sono la *e* e l'*n*.

Il concorso dell'*s* finale degli affissi o enclitici plurali con un altro affisso o enclitico ovvero col verbo si suole rendere eufonico intercalando una *e*. Quindi si dice:

Els-e separa, per *els separa*.
Fillems-e-la, per *fillem-nos-la*, *fillem-ns-la*.
Campáns-e-la, per *campar-nos-la*, *campá-ns-la*.
Guardéus-e-les, per *gardeu-vos-les*, *gardeu-us-les*.
Partius-e-la, per *partiu-vos-la*, *partiu-us-la*.

Con la nasale *n*⁵⁷ i catalani evitano lo *iato*, che risulta dal concorso della preposizione *a* con certe parole che cominciano con vocale. Tali sono:

I. L'articolo proprio *en* e l'articolo definito *el*. Per analogia si è steso questo uso all'articolo femminile *la*, dicendosi *a-n-a l'anima*, invece di *a l'anima*. In questo caso si ripete l'*a* senza necessità, e fra le due *a* si pone la *n* eufonica.

II. Con l'aggettivo indeterminato *algú*, *algún*.

III. Quando segue el pronome personale *ell*, *ella*. Anticamente davanti a questi pronomi, invece dell'*n* eufonica si adoperava il *d*, come fanno ancora i valenziani. I baleari usano l'*n*.

Per analogia si usa l'*n* eufonica coi singolari degli altri due pronomi di prima e seconda persona, dicendosi *a-n-a mi*, *a-n-a tu*, invece di *a mi*, *a tu*.

Lo stesso per la seconda persona plurale *a-n-a vos*, per *a vos*.

IV. Davanti ai dimostrativi *aquell*, *aquèx*, *aquest* e ai loro neutri corrispondenti: *allò*, *axò*, *açò* (*asò*)⁵⁸.

V. Quando l'*a* è seguita dal relativo *que*, *qui*, *quin*. In questo caso si fa la duplicazione dell'*a*, come con l'articolo femminile e coi pronomi della prima e seconda persona (vedi I e III). La preposizione *ab*, pronunziata *amb*, si unisce in modo analogo ai relativi, intercalando la preposizione *a*, cioè intercalando un'*a* eufonica. Così i catalani dicono: *¿Amb-a-qui anaves?* *¿Amb-a-què surts ara?*, per *ab qui* o *amb qui*, *ab què* o *amb què*.

VI. Con gli avverbi di luogo *aquí, allí, aci, encà (ensà)*⁵⁹, *enllà*.

*In algherese l'e eufonico è sconosciuto*⁶⁰.

I. *Non esistendo in algherese l'articolo proprio en (di cui però si ha memoria: una via di Alghero, l'attuale via Gioberti, si chiamava en Canonjas) nè l'articolo el (in algherese c'è l'articolo lo, che si pronuncia u [sic], essendo atonico, e sovente si apostrofa in 'l ovvero l'), in questo caso l'uso dell'n eufonico non può esserci.*

II. *Similmente si è perduto l'uso di algú, algún. Si dice qualqui, parola indubbiamente introdotta dal sardo*⁶¹.

III. *Non si mantiene l'uso dell'n eufonica dinanzi a ell, ella, mi, tu, vos, dicendosi a ell, a ella, a mi, a tu, a vos.*

IV. *Per contro è rispettato l'uso dell'n eufonica dinanzi ai dimostrativi aquell, aquex, aquest, e ai neutri alló, axó (asó = açó non è in uso). Così noi diciamo: ¿Cosa li has dit a-n-aquell home? (homa). Jo era a-n-allí. Tu no pensas ni a-n-alló ni a-n-açó. E quanti credono di vedere nell'n eufonico un en (in), e scriverebbero, per esempio, tu no pensas en axó (poichè en si pronuncia in algherese an)!*

V. *Coi relativi l'algherese non si serve dell'n eufonica. Si serve invece della o ab o amb, che si pronuncia am per la scomparsa definitiva del b. Quindi si dice am-a-tu, am-a-ell, ecc. Tuttavia si potrebbe dubitare che la forma am-a provenga da amba, che in certi paesi catalani si usa per ab o amb*⁶².

VI. *Finalmente l'n eufonica è usata dagli algheresi con gli avverbi di luogo aquí, allí, non con enllà (aci ed encà non sono dell'algherese). Quindi si dice: So vangut a-n-aquí; so anat a-n-allí, analogamente a quanto si è già osservato a proposito del numero IV.*

Riepilogo

§ 1

I. Sono mute in algherese:

1^a) La l nelle desinenze lm ed lp: colp, palm, pron. cop, pam.

2^a) La r finale nell'infinito dei verbi in ar e in ir e di quelli in er con la e tonica: anar, fugir, saber, pron. aná, fugí, sabé. Invece gl'infiniti dei verbi con e atonica si pronunziano con la finale ra. Esempio: veurer, escriure, pron. veura, escriura (ved. paragrafo 2). In altre parti del discorso l'r talvolta è sonante e talvolta muta: favor, temor, pron. favor, temor; sabor, color, calor, pron. sabó, curó (vedi paragrafo 2 e nota lo scambio della l in r), caró.

3^a) Il t finale preceduto da l o n si perde se la parola che segue comincia con consonante. Esempio: malalt mal, pron. maral mal; davant meu, pron. davan meu, ecc.

Il t finale preceduto da r si perde nel plurale: parts, arts, desparts, pron. pals, als, despels.

II. Scambio delle liquide

Comunemente l si pronunzia r, tanto se la l è in principio di sillaba, quanto se è preceduta da una labiale o da una gutturale. Esempio: mala, pron. mara; amable, pron. amabra; miracle, pron. miracra; plana, pron. prana.

La r quando è al principio dei gruppi rt ed rts si pronunzia l, come negli addotti esempi di art, arts, part, parts, pron. alt, als, palt, pals. ecc.

III. Mutamento di d in r

Il d nel corpo d'una parola seguito da una vocale con cui forma sillaba si pronunzia r. Esempio: viuda, rodó, rodolí, pron. viura, ruró, rururí; ma dar, donar, dona, ecc. conservano inmutato il d. Similmente si pronunzia come r il d seguito da r. Esempio: pedra, padrí, pron. perra, parrí.

IV. Il t finale del participio passato e degli aggettivi, nel femminile si attenua in d, che poi si pronunzia r. Esempio: viut = viuda = viura; mut = muda = mura; begut = beguda = bagura.

V. I nomi e gli aggettivi che al singolare terminano in o o in a per la caduta della n, la riprendono nel femminile e nel plurale (e nel grado superlativo gli aggettivi): bo = bona, bons, bonissim; capellá = capellans = capallans.

La stessa regola vale per l'avverbio be, benissim. La n ricompare anche nel singolare degli aggettivi o nel grado positivo degli avverbi se segue una parola che comincia con vocale o con d. Esempio: bon apetito, ben dit, bon dia.

VI. Gli aggettivi la cui desinenza originaria è g divenuta poi forte in c, riprendono il g al femminile, come grech = grega; groch = groga.

§ 2

1. La e e la o atoniche si pronunciano rispettivamente a e u. Esempio: mare, pron. mara; lo, pron. lu, ecc.

2. La n eufonica si conserva dinanzi ai dimostrativi aquell, aquex, aquest, e ai neutri allò, axò; con gli avverbi di luogo aquí, allí.

3. E' dubbio se debba considerarsi come eufonica fa nella congiunzione a ma [sic] (cat. ab, amb).

NOTES

¹ GEC, V, s.v. «De Giorgio».

² Seguim el manuscrit sense col·locació, firmat «DeGiorgio» [sic], conservat al Fons Scanu de la Biblioteca Municipal de l'Alguer.

³ Pel que fa als aspectes de caràcter estrictament bio-bibliogràfic, veg. SCANU 1962,

163-172, i SARI 1991. A la Biblioteca Municipal de l'Alguer, fons Scanu (sense col·locació), es pot consultar el treball inèdit de P. SCANU, *Un representant de la Primera Renaixença Catalana a l'Alguer*: Joan De Giorgio Vitelli, de l'any 1962.

⁴ Vegeu-lo publicat dins «La terra dei nuraghes», I (1892), núms. 2 i 4 (17 de juliol i 23 d'octubre). Es tracta del seu únic text editat, de caràcter no literari, que hem pogut consultar. N'existeix una versió manuscrita a la Biblioteca Municipal de l'Alguer, Fons Scanu, sense col·locació.

⁵ Per a dur a terme aquest estudi ens ha estat de gran utilitat, a més de la bibliografia existent, el ric epistolari de Joan Pais, encara inèdit, adreçat al prestigiós folklorista català Rossend Serra i Pagès. Les recerques relatives a aquest epistolari seran la base d'una comunicació, a càrrec de l'autor d'aquest estudi, al Congrés de l'«Associazione Italiana di Studi Catalani» que se celebrarà a Càller l'any 1995.

⁶ No hem aconseguit de localitzar el text amb què el nostre autor, segons Pasqual Scanu (veg. SCANU 1970, 23), hauria col·laborat tres anys abans amb un altre opuscle degut al mateix antòleg (DELPONT 1905).

⁷ Tal com escriu De Giorgio Vitelli a la introducció de la seva *Fonologia*, «io vorrei invece che la grammatica servisse agli algheresi perchè sapessero parlare, leggere e scrivere correttamente nel loro dialetto»; perquè «el problema -escriu P. Scanu- era que aquests joves no coneixien l'ortografia catalana. [...] Fou aquest el motiu pel qual sentiren, tots ells, la necessitat imperiosa de crear un cos de gramàtica algueresa, equivalent al que el català continental posseïa» (SCANU 1970, 27).

⁸ J. Palomba, a la seva introducció «Al lettore», escrivia: «Come mi consta da fonte sicura, molti di essi [catalani], specialmente i più appassionati cultori della *lingua natia* hanno più volte espresso il desiderio di possedere uno studio sul dialetto algherese» (PALOMBA 1906b, pàg. V).

⁹ Els aclariments de tipus lèxic entre parèntesis corresponen a Joan Pais.

¹⁰ Carta de J. Pais a R. Serra, datada el 19 d'octubre de 1906.

¹¹ Carta de J. Pais a R. Serra, datada l'1 de gener de 1902.

¹² El 22 d'agost de 1902, J. Pais escrivia a R. Serra: «Si En Fabra (com li havia promès a l'amich Ciuffo) havessi enviat la gramàtica, forsis no l'hauria enfadat tant, perquè m'ha dit l'amich comú Antoni Ciuffo [...], que aquella gramàtica es, en cert qual modo, molt bona, perquè assay rica». Pompeu Fabra havia publicat, fins llavors, l'*Ensayo de gramàtica del catalán moderno* (Barcelona: L'Avenç, 1891); i la *Contribució a la Gramàtica de la llengua catalana* (Barcelona: L'Avenç, 1898). La seva *Gramàtica catalana*, publicada a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans, no va veure la llum fins al 1918.

¹³ Cal tenir en compte que devem a Todesco una *Grammatica della lingua catalana ad uso degli italiani* (Milano: Aldo, [s.a.]).

¹⁴ La primera edició de la seva *Gramàtica algueresa* (PAIS 1970), a càrrec de P. Scanu, és de l'any 1970.

¹⁵ «Montanyes regalades. Revista tradicionalista del Rosselló», II [sic, per I], núm. 5 (març de 1916), 84-85.

¹⁶ «Montanyes regalades». II, núm. 18 (juny de 1917), 104.

¹⁷ «Montanyes regalades». II, núm. 15 (març de 1917), 38.

¹⁸ R. Foulché-Delbosc, la gramàtica del qual també cita De Giorgio Vitelli, declara que «c'est la première fois que l'on expose en français les principes élémentaires de la

langue catalane, telle qu'elle est actuellement parlée à Barcelone», tot afegint que «le caractère élémentaire de notre volume nous interdisait toute remarque relative aux variétés dialectales» (FOULCHÉ-DELBOSC 1902, pàg. I, n.3). En canvi, Bofarull i Blanch, també citats per De Giorgio Vitelli, més preocupats per la culturització de la llengua, remarquen a la introducció que «no pretendemos tampoco que sea la nuestra, gramática de la lengua catalana segun ahora se habla, pues sobre que en ningun tiempo y en ningun país se ha hablado generalmente como se ha escrito ó perorado, no nos hallamos en el caso de tomar mas del lenguaje comun que del literario, ya que de restauracion y de perfeccionamiento se trata» (BOFARULL I BLANCH 1867, 6). Per a més detalls, veg. BOFARULL 1987, 22-24; i SUGARRA 1985, 159-166.

¹⁹ Existeix una lúcida reflexió a l'entorn de la pregunta: «Què és la fonologia» dins ROMEL 1983, 15-17.

²⁰ El mateix succeeix a la *Gramàtica algueresa* de Pais (PAIS 1970, 58).

²¹ Tot remetent el lector a la *Grammaire comparée* del lingüista alemany Karl Brugmann (I, § 18), es fa ressò dels avenços de l'escola dels neogramàtics en apuntar la consideració de la capacitat vocàlica de diverses consonants: «Alguns d'ells estenen aquesta denominació [de *sonants*] a vàries consonants, en quant desempenyen determinades funcions (NONELL 1896, 9, n.1).

²² Todesco emprava aquesta expressió a la seva presentació de la *Grammatica* de Palomba: «Ho accettato soltanto di unire il mio nome a quello dell'amico carissimo che compilò il presente lavoro» (TODESCO 1906, pàg. III).

²³ Le indagini dialettologiche si possono distinguere in due categorie; la prima comprende quelle che vengono fatte da persone innamorate del loro paese e del dialetto materno, ma non preparate alla serietà del metodo scientifico; la seconda quelle che, specialmente in questi ultimi decenni, si son venute facendo da studiosi cresciuti alla scuola dell'Ascoli e dell'Archivio Glottologico. L'operetta che ora vede la luce va annoverata fra quelle della prima categoria, ma non in tutto» (TODESCO 1906, pàg. III).

²⁴ Veg. PALOMBA 1906b.

²⁵ Veg. MOROSI 1886.

²⁶ Veg. GUARNERIO 1886.

²⁷ Es tracta del *Lessico. Raccolta dei nomi più usati*, avui encara inèdit, un extens recull de mots algueresos agrupats per camps semàntics i amb la seva correspondència catalana i italiana, l'original manuscrit del qual és actualment introbable, per bé que se'n coneixen versions fotocopiades.

²⁸ TODESCO 1906, pàgs. III-IV.

²⁹ «[...] per essere quest'oasi linguistica -continua Todesco- stretta tutt'intorno dai dialetti sardi e minata internamente dall'italiano che si propaga per causa dei molti impiegati venuti dal continente e per l'opera unificatrice e assimilatrice della scuola» (TODESCO 1906, pàg. IV).

³⁰ «Molte furono le difficoltà che dovetti superare e di qui i difetti che si potranno riscontrare nel mio lavoro. Tuttavia credo di non aver fatto cosa inutile specialmente per gli algheresi che si volessero render conto della struttura del loro dialetto e per coloro che si dedicano alla dialettologia. Anche ai Catalani, il cui idioma suona più o meno modificato sulla bocca del popolo algherese non sarà inutile nè sgradito il mio lavoro» (PALOMBA 1906b, pàg. V).

³¹ A la seva *Grammatica*, Palomba no usa ni la grafia ñ ni la ny; sinó únicament

una *n*, tal com adverteix al capítol «Pronunzia delle consonanti» (PALOMBA 1906b, 2). Així trobem: *lu cunat, la cunara, un minò, una minóna, lu duenu, la duena*, etc. (PALOMBA 1906b, 48). En canvi, al seu inventari *Lessico* Palomba usa el dígraf *ny* tant per a la solució algueresa com per a la catalana, per exemple: *Nostra Sanyora / Nostra Senyora* (pàg. 1), *lu runyó / el ronjó* (pàg. 16).

³² NONELL 1906. L'única diferència respecte a la primera edició (NONELL 1896), a part d'una diversa paginació, és que el pròleg a la segona clou amb la següent «Nota del editor»: «En aquesta segona edició se prescindèx en absolut dels continuos atacs, que dirigèx al autor el Dr. Marián Grandia, en sa *Gramática etimológica catalana*, perquè evidentment se vèu que no es l'amor a la veritat lo que'l guia en els metexos, sinó algún altre mòvil que ell se sabrá (pàg. 10). Joan Pais també segueix la gramàtica de Nonell, sobretot quant a les propostes ortogràfiques (veg. PAIS 1970, 43 i 62), com fa Palomba, que cita a més Grandia (PALOMBA 1906a, 169).

³³ Es refereix a la primera edició de la *Gramática y apologia de la llengua catalana*, la portada de la qual no duu la indicació de l'any. Sobre aquesta qüestió, veg. SEGARRA 1987, 7-12.

³⁴ És la *Gramática de la lengua catalana*, d'Antoni de Bofarull i Adolf Blanch, «de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona». Aquesta edició, que forma part de «Biblioteca Ilustrada de Salvat y Comp.^a, S. en C.» tampoc no duu la indicació de l'any. [Se'n conserva un exemplar a la Biblioteca de Catalunya, amb núm. de registre 106.130.] La primera edició és del 1867 (Barcelona: Espasa Hermanos, Editores).

³⁵ Segons consta a la portada, R. Foulché-Delbosch era «Professeur à l'École des Hautes Études Commerciales et à l'École Colbert». Aquesta gramàtica fou revisada per Pompeu Fabra segons es desprèn del pròleg: «Mais notre tâche a été rendue singulièrement moins difficile par les remarquables travaux de M. Pompeu Fabra, comme aussi par l'admirable obligeance avec laquelle ce cher et savant ami nous a consacré de longues semaines, partageant avec nous l'ingrat et pénible labeur d'une revision dernière de notre manuscrit et de la correction des épreuves» (pàgs. I-II). [També n'hem trobat un exemplar a la Biblioteca de Catalunya, amb núm. de registre 22.025.]

³⁶ NONELL 1906, 13: *bòn, pit*.

³⁷ NONELL 1906, 13: *-cap, gust*.

³⁸ NONELL 1906, 14 diu «llabi-dental». En canvi, a l'esquema següent De Giorgio Vitelli tradueix «llabi-dentals» per *labio-dentali* en referir-se a *v* i *f*. De tota manera, no traduí una nota de Nonell en què deia: «A n'algunes comarques ne tenen un altre de llabi-dental, la *v* còm en *ú, ûent*» (NONELL 1906, 14, n. 1).

³⁹ NONELL 1906, 14: *jaure, xato*.

⁴⁰ NONELL 1906, 14: «Dos de xiulants *ç* y *z* (s, ss) / capaç, zero».

⁴¹ La diferència entre *palatali* -referit a les pre-palatals fricatives- i *palatinizzate* -referit a les palatals lateral i nasal- a l'original imprès és respectivament entre «paladials» i «palatinisats» (NONELL 1906, 14).

⁴² NONELL 1906, 14: «ç».

⁴³ NONELL 1906, 14: «quiescents».

⁴⁴ De Giorgio Vitelli opta per la supressió de la *ç*, en oposició a Palomba, el qual, a la seva *Grammatica*, recull la *ç* amb la següent descripció: «ç suona aspro e s'usa quando nella forma originaria latina non c'è l's. Es.: *gracia, grazia*» (PALOMBA 1906b, 2). De fet Palomba usa la *ç* en posició final (*braç*: PALOMBA 1906b, 10) i davant qualsevol

vocal (*braçus, françès, naçió*: PALOMBA 1906b, 10-11), fins i tot en posició inicial davant *e, i* (çinc, çantanal: PALOMBA 1906b, 17-18). En canvi, la *c* és reservada a l'africada pre-palatal sorda (segons l'ús de la *c* italiana): «invece dinanzi alle vocali *e* od *i* si pronunzia dolce come: *lucèlnu*, lucerna; *cia, zia*» i «si pronunzia dolce anche dinanzi alle vocali *a, o, u*, ed in fine di parola. Es.: *mèca*, micia; *mic*, mezzo» (PALOMBA 1906b, 2; veg. PAIS, 1970, 63). De fet, de bon començament Palomba adverteix dels particulars criteris de representació gràfica dels mots algueresos (PALOMBA 1906b, 2), per això De Giorgio Vitelli l'acusa d'adreçar la seva gramàtica als estudiosos i no pas als algueresos ni als catalans, els quals en opinió seva «si dorrano di vedere un catalano di nuovo conio, scritto cioè in una forma per loro assai strana». De tota manera les motivacions per les qual De Giorgio Vitelli rebutja la *ç* no són gaire clares. L'afirmació que en català s'usa més la *ç* que la *s* és una opinió subjectiva, potser atribuïble a la gramàtica de Nonell i potser a la de Foulché-Delbosc, partidari de la *ç* (FOULCHÉ-DELBOSC: 1902, 25), perquè tant Ballot «tret de casos molt excepcionals (SEGARRA 1985, 141)» com Bofarull i Blanch opten per suprimir-la (SEGARRA 1985, 163). Quan Nonell usa la *ç*, De Giorgio Vitelli la hi esmena, per bé que al quadre de sons vocàlics se li escapa el cas de *goç/gocet*. L'actitud de De Giorgio Vitelli de renunciar a *ç* per *s* i no a *c* és poc conseqüent amb el que es feia a altres llocs de parla catalana, per molt que vulgui acostar-se a l'ortografia catalana (SEGARRA 1985, 294).

⁴⁵ NONELL 1906, 15: «No dièm *ama-BLe*, sinó *amaP-Le*».

⁴⁶ NONELL 1906, 15: «En valencià apènes se conèxen els sòns quiescents».

⁴⁷ Es refereix als casos de *amable, miracle, regla*, per bé que ací el terme *muta* referit a la consonant bilabial o velar «*labiale* o *gutturale*», en paraules de De Giorgio Vitelli és inadequat, també en Nonell: «ni se fa aquesta separació de muda y líquida» (NONELL 1906, 15). De fet la consonant en qüestió no té res de muda; potser és un error per sonant.

⁴⁸ Hom pren com a model fonètic aquest fenomen d'africació de la pre-palatal sorda propi del barceloní: en canvi, s'obvien casos com *txec*.

⁴⁹ PALOMBA 1906b, 1. Els exemples no són a l'original imprès; probablement es deuen a De Giorgio Vitelli.

⁵⁰ PALOMBA 1906b, 1. Els exemples aportats per Palomba diuen així: Es: *mal*, cattivo; *mara*, cattiva; *qual*, quale; *quara*, quale (femminile) - *viut*, vedovo; *viura*, vedova. De tota manera, aquest darrer exemple no ve al cas, ja que, com molt bé notà De Giorgio Vitelli, es tracta del pas de «*-d-* a «*-r-*».

⁵¹ PALOMBA 1906b, 1. Els exemples aportats per Palomba diuen així: «Es: *bò, bòna, bu-n-issim* - buono, buona, buonissimo, *capalja, capalja-n-s* - prete, preti» (PALOMBA 1906b, 23: *lj* per *ll*).

⁵² PALOMBA 1906b, 1. Els exemples aportats per Palomba diuen així: «Es.: *grec, gre-ga, greco, greca; groc, gropa, giallo, gialla*».

⁵³ A continuació Nonell remet el lector al § 3 de l'*Anàlisi fonològich-ortogràfich de la llenga catalana antiga y moderna* (NONELL 1896, 10-11): «En l'actual fonètica catalana hèm perdut un quart sò de la *e*, que s'assemblava molt a la *o*, y l'han conservat fins a nostres dies els mallorquins, còm se nòta al oirlos pronunciar les paraules *juevert, beure*, etc., que sónen casi *juevort, boure*, etc. ¿Qui sab si es un resto de aquesta *e*. la *e* muda semblanta a *o*, ab que en alguna comarca de Catalunya pronuncien casi be *paro, maro, no'l portos, no'm pegos, per pare, mare, no'l portes, no'm pegues?* Que en la llenga antiga fou conegut tal sò de la *e* semblant a *o*, ho pròva el trobar escrit, per exemple, *vou y veu, crou y creu, boure y beure*, etc.»

⁵⁴ A continuació Nonell remet a l'*Anàlisi fonològich-ortogràfich...* (NONELL 1896,

68-69), concretament a l'apartat «5. Psèudo-diptòngos», § 105-107. En realitat analitza un dels tipus de diftongs creixents: «Una de les modificacions experimentades pe'ls sons, es la que'ls fonòlechs conèxen ab los nòms de *llabialització*, ò *enrodoniment*, que modifica'ls sons, anomenats *esplosius velars*, de la *q* y de la *g* gutural. Consistèx aquèsta modificació, en que'ls dits sons ne van acompanyats d'un altre, dit *irracional* o *incommensurable*, procedent de la vocal llabial *u*. En català los sons de les dues consonats esmentades rùben aquèsta modificació, còm se vèu en *quant*, *guanyar*, *guardar*, etc. Y còm verdaerament el sò de la vocal *u*'s percebèx y'l oïdo l'aprecia be, podria confundirsel ab un diptòngo; raó per la qual li donam lo nòm de diptòngo fals, aparent, ò *psèudo-diptòngo*.

⁵⁵ NONELL 1906, 19: «*llauit, peüc, país, beneü, etz.*».

⁵⁶ NONELL 1906, 4, presenta els casos amb més detall: Axís se vèu a n'el següent vèrs endecassíl·lab [sic] d'Ausias Marc. (Amor, 74): «*La tar-da Es la vòs-tra E-ne-mi-gá*». Emperò podèm ferla sempre, lo metèx que'ls castellans, còm se vèu a n'el següent vèrs del citat autor (ibid., 4): «*De anar avant, perquè nobl vèu petjada*» ahont *DE-A, nO-bl*, representen respectivament una sola síl·laba» (NONELL 1906, 19). A continuació, de nou Nonell remet el lector al seu estudi *Análisis fonològich-ortogràfich...* (NONELL 1896, 69-72), concretament a l'apartat «6. De la Sinalefa: (§ 108-111), on, a part de retrobar les citacions de March, detalla la diferent concepció de la sinalefa en català respecte al castellà: «Y en primer llòch, la sinalefa no es de us obligatòri, sinó libre [sic]. Per altra part, no's fa diptoguisant les dues vocals en llur encòntre, sinó elidintne una y dexantla quiescent.».

⁵⁷ De Giorgio Vitelli no tradueix una nota que fa referència a la flexió verbal del gironí en *-uc*: «A Girona emplèen còm a eufònica la consonant *c* èntre la primera persona del singular del present d'indicatiu y la paraula següent, si comença en vocal. Axís diuen: *Me confesso-c-ab Deu, miro-c-alla*» (NONELL 1906, 20, n. 1).

⁵⁸ NONELL 1906, 22, no recull aquesta variant gràfica *asò*. Es tracta únicament de la negatva de De Giorgio Vitelli a acceptar la grafia *ç*.

⁵⁹ NONELL 1906, 23, no recull aquesta variant gràfica *ensá*. Com en el cas de la nota anterior, De Giorgio Vitelli vol optar per la supressió de la grafia *ç*.

⁶⁰ En alguerès es donen diversos casos, per fonètica sintàctica, de vocal paragògica en *-a* i, sobretot, en *-i*, probablement per influència del sard, que no tolera mots acabats en consonant, sobretot oxítons; el fenomen, però, sembla no seguir una regla fixa. Sobre aquesta qüestió hi ha criteris contraposats (veg., d'una banda, KLEN 1934, 33-35, BLASCO 1984, 38, § 81 i BLASCO 1992, 279-284; i de l'altra CARIA 1986, 31-32, n. 39 i CARIA 1991, 121, n. 88).

⁶¹ Aquesta és també l'opinió de Blasco Ferrer: «Dato que il sardo presenta una esatta corrispondenza con la forma algherese noi preferiamo considerare essa un calco da quella logudorese» (BLASCO 1984, 130, n. 75). Wagner, però, diu que la forma *kálki* (pròpia del logudorès i del campidanès) no figura en els textos antics (WAGNER 1989, I, 269a, s.v. *kále*). En el supòsit que es tractés d'una reminiscència de l'antic -avui baleàric-*qualque*, caldria fer una recerca exhaustiva en la documentació. Havent examinat alguns documents algueresos del XVIII, hi hem trobat casos de l'adj. *algun*, la qual cosa ens fa abonar més aviat la hipòtesi de la substitució lèxica que proposa Blasco Ferrer.

⁶² BLASCO, 1984, 38, § 81, creu que la variant algueresa *am-a* és deguda a la fixació de la vocal paragògica en *-a*.

BIBLIOGRAFIA

BALLOT 1815: Joseph Pau BALLOT Y TORRES, *Gramatica y apologia de la llengua catalana* (Barcelona: Joan Francisco Piferrer, [1815]).

BLASCO 1984: Eduardo BLASCO FERRER, *Grammatica Storica del Catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese*, Tübingen 1984.

BLASCO 1992: Eduard BLASCO FERRER, *Contribució a la coneixença de l'alguerès modern*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXV [=«Miscel·lània Jordi Carbonell», 4], Barcelona 1992.

BOFARULL 1987: Antoni de BOFARULL, *Escrips lingüístics*, ed. Jordi GINEBRA, Barcelona 1987.

BOFARULL I BLANCH 1867: A. DE BOFARULL - A. BLANCH, *Gramatica de la Lengua Catalana* (Barcelona: Espasa Hermanos, Editores, 1867) [Altra ed.: Barcelona: Salvat y C.a Editores, [s. a.].

CONGRÉS 1906: *Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Primer* (Barcelona: «L'Avenç», 1906).

DELPONT 1905: J. DELPONT, *Las Terras de Llengua Catalana*, «Extrait du XLVI Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales» (Perpignan: Imprimerie Comet, 1905).

DELPONT 1908: J. DELPONT, *Les catalans de l'Alguer*, «Extrait du XLIX Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales» (Perpignan: Imprimerie Comet, 1908).

FOULCHÉ-DELBOSC 1902: R. FOULCHÉ-DELBOSC, *Abrégé de Grammaire catalane* (Barcelone: Imprimerie et librairie «L'Avenç», 1902).

GUARNERIO 1886: P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano d'Alghero*, «Archivio glottologico italiano», IX (1886), 261-364.

GUARNERIO 1906: P. E. GUARNERIO, *Brevi aggiunte al lessico algherese*, dins CONGRÉS 1906, 83-84 i 165-168.

KUEN 1934: H. KUEN, *El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana*, «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», VII (1934), 41-112.

LYONS 1971: John LYONS, *Introducción en la lingüística teórica*, Barcelona 1971.

MARTINEZ 1984: Eugenio MARTINEZ CELDRAN, *Fonètica*, Barcelona 1984.

MOROSI 1886: G. MOROSI, *L'odierno dialetto catalano di Alghero in Sardegna*, dins *Miscellanea di filologia e linguistica in memoria di Napoleone Caix e Ugo Angelo Canello* (Firenze: Successori Le Monnier, 1886), 313-332.

NONELL 1896: Jaume NONELL Y MAS, *Anàlisis fonològich-ortogràfich de la llengua catalana antiga y moderna* (Manrèsa: Establiment tipogràfich de Sant Josèph, 1896).

NONELL 1898: Jaume NONELL Y MAS, *Gramàtica de la Llengua Catalana* (Manresa: Establiment tipogràfic de Sant Josep, 1898).

NONELL 1903: Jaume NONELL, *Primers rudiments de Gramàtica catalana* (Manresa: Impremta de Sant Josep, 1903).

NONELL 1906: Jaume NONELL Y MAS, *Gramàtica de la Llengua Catalana* (Barcelona:

Alvar Verdaguer, 1906) [segona edició].

PAIS 1970: Joan PAIS, *Gramàtica algueres*, Barcelona 1970.

PALOMBA 1906a: Joan PALOMBA, *La Gramàtica del dialecte modern alguerès*, dins CONGRÉS 1906, 90-91 i 170-183.

PALOMBA 1906b: G. PALOMBA, *Grammatica del dialetto algherese odierno* (Sassari: Tipografia G. Montorsi, 1906).

ROMEU 1983: Xavier ROMEU JOVER, *Manual de fonologia catalana*, Barcelona 1983.

SARI 1991: Guido SARI, *Joan De Giorgio Vitelli o de L'oblit*, "Verde Alghero/Verd Alguer", III, núm. 4 (abril 1991), 8; i núm. 6 (juny 1991), 9.

SCANU 1962: Pasqual SCANU, *Alghero e la Catalogna* (Cagliari, 1962).

SCANU 1970: Pasqual SCANU, *Joan Pais i Melis: la vida i l'obra*, dins PAIS 1970, 7-51.

SEGARRA 1985: Mila SEGARRA, *Història de l'ortografia catalana*, Barcelona 1985.

SEGARRA 1987: Mila SEGARRA, "Introducció-", dins Josep Pau BALLOT, *Gramàtica y apologia de la llengua catalana*, Barcelona 1987.

TODA 1903: Eduart TODA, *La poesia catalana à Sardenya* (Barcelona: La Il·lustració Catalana, [1903]).

TODESCO 1906: Venanzio TODESCO, *Prefazione*, dins PALOMBA 1906, pàgs. III-IV.

WAGNER 1989: M. L. WAGNER, *Dizionario Etimologico Sardo*, 3 vols, Cagliari 1989.